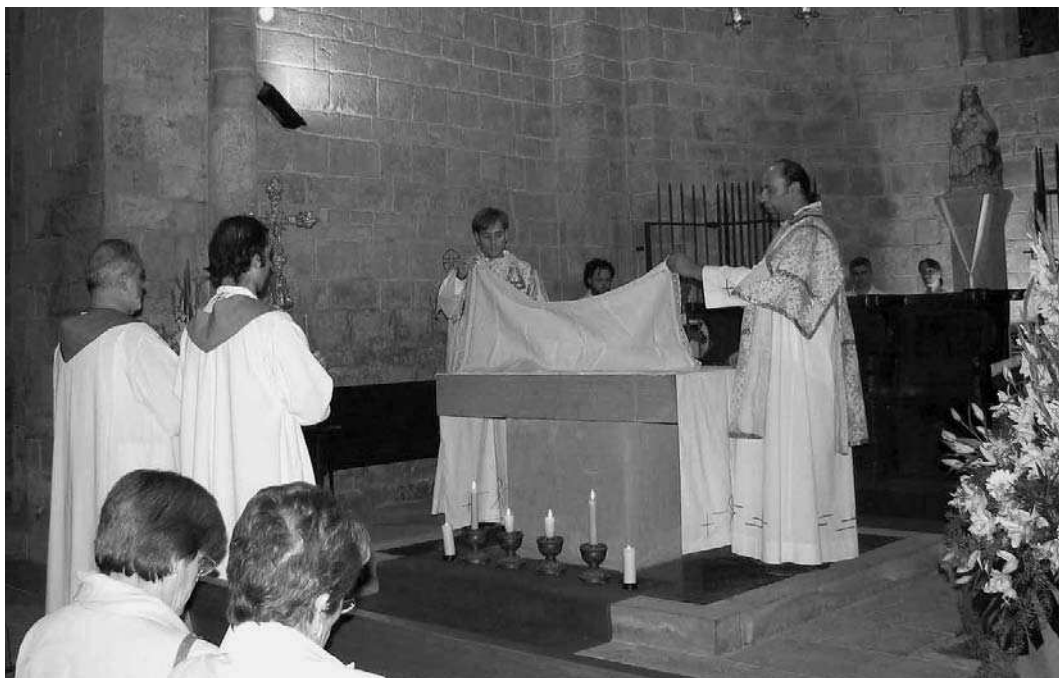

EL DRAMA LITÚRGIC A CATALUNYA I LES PECES DEL MONESTIR DE L'ESTANY

Francesc Massip

(President de la Société Internationale pour l'Étude du Théâtre Médiéval)

FRANCESC MASSIP

*Drama litúrgic
de l'Assumpció
del monestir de Santa
Maria de l'Estany
(14-8-2006).*

Els territoris de llengua catalana foren els primers de la península Ibèrica a integrar-se a la cultura europea, en aquella «*Europa vel Regnum Caroli*» amb la qual, de fet, nasqué Catalunya com a país de marca adscrit a l'Imperi carolingi, cosa que li imprimiria una originalitat particular, especialment en les seves manifestacions artístiques.

El primer teatre pròpiament europeu s'origina als monestirs carolingis rere l'impuls d'una profunda reforma litúrgica que s'estendrà de manera homogènia pels diversos dominis de Carlemany, litúrgia romana unificada que s'introdueix a casa nostra durant el segle novè, mentre que als altres regnes ibèrics no prosperarà fins a les acaballes de l'onzè. Aquest fet suposa una matineria incorporació de la

cultura catalana en el devenir teatral europeu. L'abundància i l'originalitat de drames litúrgics produïts a Catalunya palesen una activitat escènica de vigorosa empena que farà possible, consegüentment, la brillant eclosió teatral que embarga la Corona catalanoaragonesa durant la darrera Edat Mitjana.

És per aquest motiu que esdevé de particular importància donar nova vida a aquesta venerable activitat musical i dramàtica que va florir en els nostres temples durant l'època medieval. I ho plantegem per dur-ho a terme al monestir de Santa Maria de l'Estany (Moianès), on la comunitat canonical representava, entre el cor tribuna i l'altar de l'església iniciada sota l'episcopat d'Oliba (c. 971-1046),

l'*Officium Pastorum* o cerimònia de la Nativitat i adoració dels pastors, la *Visitatio Sepulchri* o drama de la resurrecció de Crist, i l'ofici litúrgic de l'Assumpció de la Mare de Déu, cadascun en la diada corresponent a la festivitat. Tot plegat, això succeïa mentre que els *lambarts* col·laboraven a què l'art català fes una aportació tan original al que s'ha convingut a anomenar el primer estil constructiu pròpiament europeu (romànic).

Partim d'una tradició que va ser revisitada fa més de 40 anys per Josep Romeu i Figueras, qui va organitzar els nou Cicles de Teatre Medieval que se celebraren al Saló del Tinell de l'antic Palau Reial Major de Barcelona entre 1961 i 1969. Va ser una iniciativa sense precedents que en aquell moment

va contribuir, i de forma decisiva, a la renovació del panorama escènic del país. Aquells històrics cicles es van iniciar amb motiu de les festes de la Mercè de 1961, dedicat a les peces romàniques, interpretat per la Coral Antics Escolans de Montserrat, que van participar en totes les edicions, i el grup teatral Retablo. En els anys consecutius, van pujar a escena, entre d'altres peces, la *Consueta de Sant Jordi* (1962), la *Representació de l'Assumpció de Madona Sancta Maria* (1963), una obra que el 1980 va ser represa a la Selva del Camp, on encara es fa cada any dintre l'església de Sant Andreu Apòstol; la *Representació de la Mort* (1964), el *Misteri d'Adam i Eva* (1965), el *Ludus Danielis* (1966), la *Farsa de la Visita* de Ferrandis d'Herèdia (1967), la *Sibil·la* (1968) i les *Églogas* de Juan del Encina (1969). Paral·lelament, entre 1962 i 1968, també es va representar la *Passió de Barcelona* al mateix Tinell. Cal dir que en aquestes representacions hi van col·laborar els artistes més innovadors del moment. Per exemple, Els Joglars hi intervenen d'ençà 1963, quan es fa càrrec del moviment escènic de les representacions un dels fundadors del grup, Antoni Font, mentre que Albert Boadella va incorporar el diable Mascaron de la *Representació de l'Assumpció* i la temptadora Serpent del *Misteri d'Adam i Eva*, a banda d'alguns personatges d'En-

cina. També l'escenògraf habitual de la primera època d'Els Joglars, Francesc Albors, va tenir a càrrec els decorats i figurins de tots els cicles, inclosa la Passió. De la seva estètica en van treure expressives lliçons altres grups significatius com Comediants.

Al cant coral, sempre a càrrec dels Antics Escolans de Montserrat, aviat s'hi va sumar la intervenció del millor conjunt d'instruments antics, l'*Ars Musicae*, fundat pels enyorats Enric Gispert i Jordi Soler Bachs; entre els seus integrants hi havia la viola de Jordi Savall. Primeríssimes figures que van col·laborar decididament a fer d'aquells Cicles tot un fenomen escènic, líric i plàstic que va servir, a més, per repristinar l'egregi Saló del Tinell, d'ençà en mans de la ciutat.

EL DRAMA LITÚRGIC DE L'ASSUMPCIÓ

El 2006 vam iniciar el nou cicle dedicat al drama litúrgic amb una significativa peça originada al monestir estanyenc: l'Assumpció de Maria.

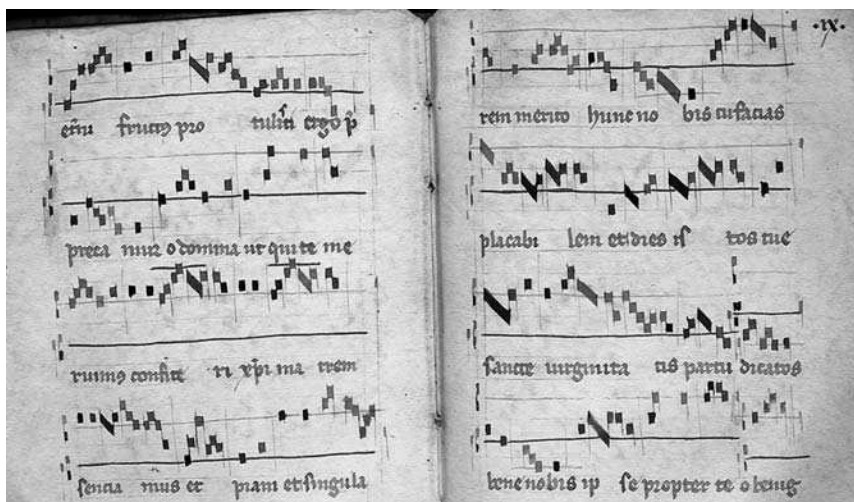
El drama litúrgic de l'Assumpció de l'Estany resulta ser l'únic cas conegut a Europa d'aquest gènere. Es tracta d'un *dropus* en llatí, cantat

i representat a l'introït de la missa de la festa de l'Assumpció (15 d'agost) i basat en l'antífona *Ubi est Christus meus*, associada, a Catalunya, al *tropus* de les tres Maries que celebra la resurrecció de Jesucrist (*Visitatio Sepulchrí*).

El drama, amb la processó que el precedeix, ocupa els folis 156-160 del *Liber processonarius monasterii Stagnensis*, redactat a principis del segle XIV i conservat al Museu Arxiu Episcopal de Vic.

Aquest petit processoner, sens dubte escrit al mateix monestir de l'Estany, amida 14 x 11 cm i té 192 fulls cal·ligrafiats amb lletra gòtica rodona, en vermell i negre, i amb notacions musicals sobre tetragrama de dues ratlles incises i intercalades entre una de groga i una altra de roja.

Antecedeix el drama una processó claustral al llarg de la qual s'entonen quatre responsoris. El primer, *Candida virginitas*, s'inicia dins del cor de l'església i s'acaba en la primera galeria del claustre; els tres següents, *Pulcra es*, *Stella maris* i *O gloriosa Domina*, es canten en els recorreguts per les altres ales del claustre. La comunitat monacal torna al cor entonant l'antífona «Alegreu-vos!, avui la Verge Maria ha pujat als cels on regnarà eternalment amb Crist». Acabada aquesta, comença el drama litúrgic pròpiament dit: quatre cantors descendien del cor i anaven cap a l'altar, i mentre dos s'amagaven darrere el tabernacle, els altres dos es quedaven davant, a una certa distància. Els primers representaven els àngels i els segons, els homes (els apòstols). Arribava el diaca i, dempeus a la banda dreta de l'ara (banda de l'Evangelí), exhortava al cant i a la salmòdia («És l'hora, canteu!»). Llavors, els qui eren davant l'altar es preguntaven: «On és la Mare del Senyor, columna de la nostra fe? Anem a veure el sepulcre». I donaven un pas vers el tabernacle mentre els del rere altar inquirien: «Que busqueu al sepulcre, gent cristiana?». Els apòstols

Pàgina del manuscrit de l'Estany on hi ha el drama litúrgic.

responien: «A la Mare del Natzarè crucificat, gent del cel». Llavors els qui estaven ocults sortien fora i es posaven un a cada extrem de l'altar i aixecaven el pal·li que el cobria tot dient: «Aquí no hi és, ha pujat al cim del cel i regna sobre els exèrcits celestials dels àngels».

Meravellats, els personatges humans es giraven envers el cor i exclamaven: «Al·leluia, els sants s'alegren davant Maria i, fidels, la lloen amb veu pietosa. Alegrem-nos-en!», mentre els personatges «celístics» pujaven al cor. En acabar, començava l'ofici de la missa.

L'acció respon a moviments litúrgics i solemniais, sense matisos gestuals especificats, bé que sí connotats. A part dels moviments espacials acuradament determinats (recorregut des del cor fins a l'altar, evolucions entorn d'aquest i retorn al cor), només els propis passatges lírics manifesten certs gestos que ja apareixien ben ressenyats en les primeres rúbriques escèniques conegudes del drama litúrgic. El primer verset dels dos apòstols expressa dues accions diferents. Una és gestual: s'estan preguntant on és Maria i, per tant, podien mostrar amb les mans, el cap i el rostre actituds del qui busca alguna cosa; l'altra acció és de moviment: cal que s'avancin fins al sepulcre de la Verge representat per l'altar. Podien també manifestar sorpresa en ser interpel·lats pels àngels que encara no veien. Calia, finalment, que expressessin alegrança i joia en rebre la notícia de l'assumpció i en comunicar-la als seus companys del cor.

Lligada al ministeri de la missa, l'acció dramàtica no podia anar més enllà del gestualisme cerimonial lluny encara dels drames assumpcionistes en romanç que no trigarien a aparèixer (Tarragona, València i Elx).

El drama litúrgic, però, havia posat la llavor d'una nova forma teatral...

EL DRAMA LITÚRGIC DE LA NATIVITAT

Les cerimònies eclesiàstiques més trufades de teatralitat i elements populars de tota la litúrgia cristiana van ser, sens dubte, les naldenques, situades en un moment de l'any ple tòric de festivitats arcaiques a l'entorn del solstici d'hivern que l'Església va assimilar reconvertint-les en celebracions de caire cristià en un sincretisme de provada eficàcia. Col·locar el naixement del Messies la nit del 24 al 25 de desembre era continuar altres tradicions mediterrànies, com el naixement d'Ossiris, el déu solar egipci, o el de Mithra, el déu iranià del cel i da la llum, o la festivitat de Dèmeter, Ceres o Cibèl·le, la deessa grecoromana o frígia, mare de la naturalesa.

Una d'aquestes cerimònies amb elements de representació es duia a terme ans de la tercera missa del dia de Nadal, on, a més del cant antifonal amb l'alternança de dos grups de solistes, es produïa una ocupació expressiva de l'espai sagrat i un subratllat gestual de la paraula. Un diàleg nascut al segle XI a la zona d'Aquitània des d'on es va difondre cap a França, el nord d'Itàlia i l'antiga Marca Hispànica, particularment als bisbats de Vic i d'Osca, en estret contacte amb els usos aquitans.

Amb la voluntat de donar continuïtat al cicle dedicat al drama litúrgic que encetàvem l'any 2006 amb la peça dedicada a l'Assumpció de Maria i originada al monestir estanyenc, el 2007 hem proposat la cerimònia litúrgica de Nadal, un *tropus* en llatí cantat i representat a l'introit de la missa major de la festa de la Nativitat de Crist (25 de desembre) i basat en el trop *Quem quaeritis in sepulchro*, propi de la funció de les tres Maries que celebra la resurrecció de Jesucrist (*Visitatio Sepulchri*). El diàleg dramàtic ocupa els folis 10-12 de l'esmen-ta't *Liber processionarius monasterii Stagnensis*.

Antecedeix el drama una processó claustral al llarg de la qual s'entona l'antífona *Hodie Christus natus est*. Dins l'església es canta *O Maria Iesse virga*, antífona dedicada a l'exaltació de la Mare de Déu. A continuació es culmina l'introit amb el *Gloria in excelsis* i el *Benedictus Dominus Deus Israel*. Seguidament es destaquen quatre cantors que van cap a l'altar. El diaca, al cantó dret del tabernacle (banda de l'Evangeli), exhorta al cant i a la salmòdia: *Hora est, psallite* («És l'hora, canteu!»). Dos dels cantors s'han d'amagar darrere l'ara i els altres dos s'apropen fins a l'altar. Els primers representen els àngels i els segons, els homes (els pastors de Betlem). Els qui són rere l'altar pregunten: «Digueu, pastors, a qui busqueu al pessebre?». Els rabadans responen: «Al Salvador, a Crist nostre Senyor, "un nen embolicat amb bolquers", segons l'anunci dels àngels». Llavors, els qui estan ocults es fan endavant i es posen l'un al seu extrem dret i l'altre a l'extrem esquerre i aixequen el drap que cobreix l'altar cantant: «Aquí està el xiquet amb Maria, sa mare, de la qual ja fa molt de temps havia vaticinat el profeta Isaïes: "Heus ací, que la verge concebrà i parirà un fill"; i ara, aneu i anuncieu que ha nascut».

Després d'això, els personatges humans es giren cap a l'assemblea i exclamen: «Al·leluia, al·leluia! Ja tenim la certitud que ha nascut a la terra Crist, i tots heu de cantar, dient amb el profeta: el nen ha nascut entre nosaltres».

En acabar, comença l'ofici de la missa amb l'introit *Puer natus est*, el gradual *Viderunt omnes finis terrae*, l'ofertori *Tui sunt caeli* i la comunió *Viderunt omnes*.

La nostra versió culmina amb el cant polifònic en llatí i català *Verbum caro factum est*.